
Pavao Skalić, *Epistemon* (latinski i hrvatski), priredila, uvod i komentare sastavila Mihaela Girardi-Karšulin, preveli Ivan Kapec i Neven Jovanović, Institut za filozofiju, Zagreb 2004, 401 str.

Objavlivanjem rasprave *Epistemon* hrvatskog renesansnog filozofa i teologa Pavla Skalića (Paulus Scalichius/Scaliger) (Zagreb, 1534 – Gdańsk, 1575) naša je javnost napokon dobila prigodu da se iz prve ruke upozna s onim segmentom njegova opusa na temelju kojeg je nerijetko proglašavan začetnikom enciklopedizma. Zahvalnost na tom uredničkom, prevoditeljskom te izdavačkom pothvatu dugujemo ponajprije Mihaeli Girardi-Karšulin čija bibliografija svjedoči o vrsnom poznavanju i ustrajnom promicanju Skalićeva djela. Obziran su i uravnotežen prijevod te uspostavu teksta supotpisali Ivan Kapec i Neven Jovanović, klasični filolozi. Kako se u nas katkad prevodenja filozofijskih djela s klasičnih jezika prihvaćaju i tome nedorasli entuzijasti, utoliko je ugodnija dužnost pohvaliti odgovorne za angažiranje profesionalaca. Zahvalni smo i Institutu za filozofiju koji nas je još jednom uvjerio da je skrb za očuvanje nacionalne filozofijske baštine jedna od njegovih vitalnih djelatnosti. Samom odlukom da izdanje bude dvojezično, latinsko-hrvatsko, urednica ove knjige dala je djelotvoran prilog nazoru da je znanje latinskoga preduvjet za svako iole ozbiljnije bavljenje hrvatskom filozofijskom baštinom.

Kojem se krugu čitatelja može nadati ova knjiga? Iskreno govoreći, to nije štivo nad kojim će jutro dočekati famozni *general reader*. Ono traži strpljivog čitatelja, neumornog istraživača nacionalne filozofijske baštine ili zavidljenog povjesničara renesansne kulture.

Knjiga se sastoji od sedam cjelina: *Predgovor* (str. 9–11); *Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu Epistemonu* (str. 13–31); *Epistemon (latinski i hrvatski)* (str. 33–269); *Dodani tekstovi iz kölnskog izdanja (latinski i hrvatski)* (str. 271–313); *Komentar* (str. 315–366); *Skalićeva enciklopedija – izlaganje u dijaloškom obliku* (str. 367–375); *Bibliografija* (str. 377–401).

U *Predgovoru* Mihaela Girardi-Karšulin ukratko izlaže svoja urednička načela i zahvate. Ponajprije valja upozoriti na odluku o promjeni uhodanoga naslova djela. Ono što smo u literaturi navikli nalaziti pod imenom Skalićeve *Enciklopedije*, ubuduće bismo trebali nazivati *Epistemon enciklopedije ili krogâ disciplina – svetih i svjetovnih*, ili naprosto *Epistemon*. Dakle, umjesto interpretativnog naslova koji je Skalića (o)lako promicao u začetnika enciklopedistike, imamo točan prijevod naslova s naslovnice prvoga, baselskoga izdanja (B:) iz 1559. koje pripada protestantskom razdoblju autorova života. Na tom se izdanju, naime, temelji hrvatsko dvojezično izdanje (ujedno i prvi prijevod na neki živi jezik uopće). Za Skalićeva je života 1571. objavljeno i kölnsko izdanje (K:), s neznatno promijenjenim tekstom, te s novim naslovom koji više ne sadržava pojam enciklopedije. Ono dakako pripada povratničkom – katoličkom razdoblju. Između baselskog protestantskog i katolič-

kog kölnskog izdanja u filozofijskim stavovima nema bitnih razlika. One se pretežno odnose na dogmatiku te na proširenje teksta o simboličkoj i kabalističkoj filozofiji.

Prema uredničkoj eksplikaciji: “Kao osnovni tekst uzet je B:, a dopune i razlike iz K: označene su brojkama u osnovnom tekstu i potom navedene u bilješkama ispod latinskog i u prijevodu ispod hrvatskog teksta. Veći tekstovi koji su dodani kölnskom izdanju radi bolje preglednosti teksta nisu tiskani u bilješkama nego u dodatku...”. U nastavku Mihaela Girardi-Karšulin upozorava na poteškoće koje, zbog recepcijski nepovoljnog statusa renesanse filozofije, očekuju kako prevoditelje, tako i čitateljstvo renesansnih filozofskih tekstova.

U *Uvodu o Pavlu Skaliću i njegovu Epistemonu* Mihaela Girardi-Karšulin najprije izlaže glavne crte gotovo romanesknog Skalićevog životopisa koji je nerijetko pobuđivao više zanimanja od samoga djela. Životni ga je put vodio od Zagreba preko Beča, Bologne, Rima, Augsburga, Stuttgarta – sve do Tübingena gdje prelazi na protestantizam. U duhu nove vjere 1559. u Baselu daje tiskati zbirku *Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam prophanarum, Epistemon*. Premda je tako naslovljena samo prva od ukupno petnaest sabranih rasprava, pod tim se naslovom obično razumijevala cijela zbirka. Dodatnu je pomutnju unosila i raširena poraba naslova *Enciklopedija*, kako za prvu raspravu, tako i za cjelinu od petnaest rasprava. Urednica predlaže da ubuduće, kako za prvi tekst, tako i za cijelu zbirku rabimo naslov *Epistemon* (ili *Znalac*) *enciklopedije*.

Budući da je *Epistemon* ime jednog od dvojice sugovornika istoimenoga dijaloga, uvjerljivim se doima prijedlog da ga valja izvoditi od poime-ničenog muškog roda grč. pridjeva ἐπιστήμων, ov u značenju *onaj koji zna* ili *znalac*. Ime drugog sugovornika je Filomuz, tj. ljubitelj Muza (izvedeno – ljubitelj znanosti). U značenju sugovorničkih imena Mihaela Girardi-Karšulin nazire program: “Skalić koncipira svoj pregled znanosti – jer *Epistemon* enciklopedije jest upravo to: sažeti prikaz svih znanosti i umijeća – u dijaloškoj formi, kao razgovor između onoga koji posjeduje znanost, između *Epistemona* ili *Znalca*, i onoga koji ljubi znanost... ali sam nije znalac koji uistinu znade ili raspolaže znanošću, tj. *Filomuza*.” Više je pokušaja da se preciziraju pozicije sugovornika: riječ je o dijalogu između *Znalca* i *Mnogoznalice*; *Filomuz* ima “školsko znanje (Platon i Aristotel), a *Epistemon* poznaje i pitagorejsku, orfičku i simboličku, odnosno kabalističku, filozofiju; *Epistemon* raspolaže cjelinom, a *Filomuz* samo fragmentima znanja, itd...”

Kao jedan od mogućih Skalićevih preteča navodi se kartežijanac Gregor Reisch (†1525). Njegovo je veoma popularno djelo *Margarita Philosophica* iz 1503. kao i Skalićev *Epistemon enciklopedije* “pregled stanja znanosti onoga doba, sažetak iz drugih knjiga i istraživanja ili – enciklopedija” (Mihaela Girardi-Karšulin). Uz Reischovu su knjigu tiskane i neke pjesme, među kojima je i epigram Jakoba Filomuza, odnosno Jakoba Lochera, tada slavnog govornika i pjesnika. U njemu se hvali Reischova *Margarita Philo-*

sophica. U ponešto kompliciranom izvodu koji se oslanja na ime Filomuz kao poveznicu, Mihaela Girardi-Karšulin pretpostavlja da je Skalićevo djelo kritika “školskog” znanja i tadanjeg obrazovnog sustava u kojemu je Reischov spis imao status udžbenika. Skalićev bi *Epistemon* nad školskim znanjem trebao ponuditi “istinsko ili mističko znanje iz novoplatoničkih, kabalističkih i drugih izvora”.

U nastavku pregledno je izloženo Skalićevo poimanje znanja te osnovnih metafizičkih teza. Oslanjajući se na Aristotela, znanje koje Skalića zanima jedino je ono *poradi sebe sama*. Dakle znanje kao najviša *svrha*, a to znači kao put kojim se postiže *dobar i blažen život*. Poimanje teorije kao *kontemplacije božanstva* utemeljene na ljubavi i božanskom zanosu svjedoče o autorovom kršćanskom nadahnuću. Ljubav prema božanskom, kao temelj kontemplacije, Skalić određuje i kao ljubav prema nevidljivom (neosjetnom). Ona nastaje polazeći od vidljivoga, ali tako da ga nadrasta i nadilazi. To nadrastanje je stupnjevito oblikovanje univerzalnih pojmova apstrakcijom iz pojedinačnog. Filozofija jest *ljestvica mudrosti*. Stupnjevitost i hijerarhija obilježja su znanja, spoznajnih moći, filozofskih učenja. Znanstvena su učenja uzajamno nepovezani *uvidi*, prema onom prvom usmjereni ustroj (nikako sustav). Takav ustroj Mihaela Girardi-Karšulin određuje kao *pluralistički hod prema jednom*.

Dva su po njezinu sudu obilježja Skalićeve misli koja proizlaze iz njegova stava o filozofiji – konkordizam i sinkretizam. Konkordizam označava pokušaj harmoniziranja divergentnih filozofijskih pravaca, primjerice Platonove i Aristotelove filozofije, a sinkretizam pokušaj usuglašavanja grčke filozofije s helenističkim religioznim i mističkim strujanjima. Nerijetko to izgleda kao filozofijski *melting pot* u kom će se naći za svakoga ponešto: Perzijanci, Arapi, Parmenid, Empedoklo, Heraklid Pontski, Platon, Aristotel, Speusip, pitagorejci, Eudoks, Kalip i Ptolemej navode se u jednome dahu (str. 51). Kao zoran primjer Skalićeva konkordizma i sinkretizma Mihaela Girardi-Karšulin navodi poistovjećivanje “principa orfičke filozofije” (um, diskurs, mnijenje, uobrazilja i osjetilo) s Aristotelovim naukom o silogizmu (u smislu spoznajnoga procesa).

Da bi poravnao sveprisutna doktrinarna nesuglasja Skalić se znao pozivati i na ideju slojevitosti bića po kojoj je svijet ili totalitet bića i uzroka trostruko ustrojen. Pod uvjetom da pravilno razlikujemo *mundus archetypus*, *mundus intelligibilis* i *mundus sensibilis*, jedna te ista teza može biti i *istinita* i *neistinita*. Ta je spoznaja, misli Mihaela Girardi-Karšulin, u temelju Skalićeve ideje *vječne mudrosti*.

U nastavku nas urednica upozorava na razliku Skalićevog od suvremenog pojma enciklopedije: za Skalića je ona “zadatak i djelo jednog autora i konačna cjelina, a ne fundus znanja kojem je svojstveno da se kontinuirano širi i dopunjuje”. Budući da je riječ o zbirci heterogenih rasprava, pojam enciklopedije (ili u Skalićevu prijevodu – *kruga disciplina*) u naslovu *Epistemon enciklopedije* značenjski se približava uobičajenom naslovu *Miscellanea*.

Da je *Epistemon* djelo kompilatorskog karaktera znamo već odavno. No, ne treba zaboraviti da je u njegovo vrijeme ustrajno ponavljanje *per definitionem* neupitnih istina imalo prednost pred originalnošću. U nadi da će ono novo u Skalića tek biti prepoznato, Mihaela Girardi-Karšulin predmnijeva da “ono mora biti sadržano u njegovu sinkretizmu, u ideji povezivanja.” Za razliku od enciklopedijskih spisa koji prethode Skalićevom (a koje je urednica pregledala), u kojima pretežu tradicionalne nastavne discipline ograničene na ono racionalno, kod njega su one dopunjene mističnim disciplinama. Mihaela Girardi-Karšulin sluti Skalićev *novum* u *aspektualnosti* istine i života.

Glavninu knjige obuhvaća sama Skalićeva rasprava – *Epistemon*. Što se tiče sadržaja toga dijaloga, on je toliko zasićen najraznorodnijim doktrinarnim postavkama da se zapravo ne da prepričati. Kao recenzent mogu tek pozvati dobrohotnog čitatelja (u idealnom slučaju s izrazitim interesom za hrvatsku renesansnu filozofiju) da se oboruža strpljenjem i odvaži na iskustvo lektire teksta takvog stupnja složenosti. Tu ga čekaju po autorovu obećanju: “najstarija doktrina orfika i pitagorejaca... pa filozofija o nadnaravnom koja se naziva metafizika i prva filozofija, zatim filozofija prirode, iz koje nastaje medicina, pa znanost koja raspravlja o duši i četiri matematike koje zovu i doktrinarnima: aritmetika, muzika, geometrija i sferika (sa svojim tako reći sluškinjama: računanjem, zemljomjerstvom, kanonikom, astrologijom, optikom i mehanikom)... potom moralna filozofija, tj. ekonomija i politika, kao i racionalna filozofija, iz koje su izronile gramatika, povijest, dijalektika, retorika i poetika... te kao kruna svega simbolička filozofija” (str. 41).

Nakon *Epistemona enciklopedije* slijede *Dodani tekstovi iz kölnskoga izdanja (latinski i hrvatski)*. U prva dva teksta autor se, prema vlastitim riječima, odriče novovjerskih i heretičkih crta prvoga izdanja *Epistemona*. Karakteristični za Skalićevo ophođenje s predajom su dva sljedeća teksta o simboličkoj filozofiji koji uglavnom sadrže ekscerpte iz Reuchlinovog djela *De arte Cabbalistica*.

Komentar koji se naslanja na prijevod sastavila je sama urednica. Po njezinim riječima on je “djelomično filološkoga, djelomično filozofskoga karaktera”. Njegovu selektivnost opravdava dvama razlozima: a) u slučaju njegove iscrpnosti opsegom bi znatno premašio tekst, b) potpunost nije niti moguća “jer se sve i nije moglo riješiti”.

Svojim prilogom *Skalićeva enciklopedija – izlaganje u dijaloškom obliku* prevoditelj Ivan Kapec sastavio je poučan književnopovijesno intoniran prikaz oblika kojem je autor povjerio svoju raspravu – filozofskoga dijaloga. Uvodno istaknuvši raširenost dijaloške forme u renesansi, a poglavito ciceronovske joj inačice, autor ovoga prikaza ipak sugerira da Skalićeve uzore prije treba potražiti u srednjovjekovnim katehetskim i teološko-filozofskim raspravama. Za razliku od platoničkog majeutičkog dijaloga, ovdje je u prvom planu odnos *magister-discipulus*. Srednjovjekovne mu crte pridaje i

prikaz raznorodnih znanja, komentiranje antičkih pisaca i Biblije, težnja za jedinstvom teorija pri čemu *magister*, tj. Epistemon, znalački pomiruje suprotstavljene teze. Na humanistički dijalog ciceronovske provenijencije podsjeća tek uvažavanje ravnopravnosti sugovornika. Znakovito je da su, osim naslovne rasprave, u baselskom izdanju u dijaloškoj formi još samo dvije, dok je u kasnijem kölnskom izdanju autor odlučio preurediti u dijaloge i preostalih dvanaest rasprava.

Knjigu zaključuje iscrpna *Bibliografija* koju je također sastavio prevoditelj I. Kapec. Ona se sastoji od popisa Skalićevih latinskih djela, njegovih njemačkih tekstova te sekundarne literature. Pri sastavljanju bibliografije autor se oslonio na bibliografije objavljene u knjigama: Krabbel, G., *Paul Skalich. Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Münster i. W. 1915. i Jembrih, A., *Hrvatski filološki aspekti*, Čakovec 1990.

Spomenimo na kraju i neke propuste koji, recimo odmah, nimalo ne umanjuju značaj ovoga izdanja.

Budući da je riječ o izdanju i prijevodu samo jedne rasprave iz djela koje se sastoji od njih petnaest, zahtjevniji bi čitatelj zacijelo bio zahvalan da mu se pruže barem elementarne obavijesti o uzajamnim odnosima među raspravama (npr. odnos njihova sadržaja ili uzajamne proporcije). Nadalje, u gustoj šumi imena od koje se dobrim dijelom sastoji *Epistemon* uporan će čitatelj posebno bolno osjetiti izostanak kazala. Vani je nezamislivo da dvojezična izdanja renesansnih filozofskih tekstova ne budu opremljena barem imenskim kazalom (vidi uzorno opremljena harvardska izdanja talijanskih renesansnih tekstova u nedavno pokrenutoj *The I Tatti Renaissance Library*).

Po mom sudu i urednica i prevoditelji prečesto i olako rabe riječ i pojam *znanost*, *znanstveno* za sadržaje koje bi danas svakako bolje opisali terminima *znanje*, *nauk*, *disciplina* itd.

Na 16. str. nalazimo: "Drugi sugovornik... jest *Filomuz*, tj. ljubitelj muza. Kako su muze zaštitnice vještina i znanosti, ljubitelj muza znači zapravo ljubitelj znanosti." Priređivači muze pišu malim početnim slovom jer vjerojatno muze shvaćaju metaforički.

Na 14. str. pri navođenju latinskog naslova Skalićeve zbirke, ispuštena je ključna riječ po kojoj je i naslovljeno hrv. izdanje – *Epistemon*. Na 16. je stranici ispuštanjem slova μ krivo napisan grč. pridjev $\epsilon\pi\sigma\tau\eta\mu\omicron\varsigma$, *onaj koji zna* ili *znalac*. Na 34. i 35. str. omaškom je na popisu rasprava u sljedeći redak prebačen podnaslov četvrte rasprave – *Ephesia disputatio*, *Efeška rasprava* – (riječ je zapravo o petoj, jer prva, *Epistemon*, nije na popisu) što može navesti čitatelja na pomisao da zbirka sadrži šesnaest, a ne petnaest članaka. Unatoč višekratnom uredničinom pozivanju na napuštanje tog naslova, na 374. i 375. str. prevoditelj i autor priloga rabi naziv *Enciklopedija* za cjelinu zbirke.

Na kraju bih još jednom želio zahvaliti svima zaslužnima za objavljivanje Skalićeva *Epistemona* na uloženu trudu, te im čestitati na uspjehu u, za naše prilike još uvijek pionirskom, pothvatu. Ujedno pozivam čitateljstvo da

očitovanjem svoga interesa za ovo osebujno djelo potakne naše znanstvenike na objavljivanje sličnih djela hrvatske filozofijske baštine koja su zbog povijesne ili jezične distance do danas ostala nepročitana.

Nino Zubović

Filozofski fakultet, Odsjek za klasičnu filologiju

I. Lučića 3, HR-10000 Zagreb

nzubovic@ffzg.hr

Stjepan Zimmermann, *Jaspersov egzistencijalizam*, sv. 1, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2002, XVI + 802 str.

Mogu li se, prije svega opstojnost i atributi Božji, a onda i ostale bitne kršćanske vjerske istine spoznati *clare et distincte*, odnosno mogu li se znanstveno dokazati i utemeljiti? – pitanje je koje se kako *implicite* tako i *explicite* provlači kroz čitav 1. svezak opsežne studije Stjepana Zimmermanna o Jaspersovu egzistencijalizmu.

1. svezak Zimmermannova do sada neobjavljenog obimnog djela *Jaspersov egzistencijalizam* izdali su Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU) i Katolički bogoslovni fakultet (KBF) (priredili Josip Oslić – KBF i željko Pavić – KBF/Hrvatski leksikografski zavod) u Zagrebu 2001. (kako piše na stranici III) ili pak 2002. (kako stoji na naslovnici i na stranici IV uz natpis o katalogizaciji). Nažalost, ova mala nejasnoća (ili pogreška) tek je beznačajan znak izuzetno nedotjeranih tekstova i gomile jezičnih, stvarnih i osobito prepisivačkih (nastalih očito pri unosu teksta) pogrešaka u tekstu što slijedi. Ali o tome više nešto kasnije.

Stjepan Zimmermann poznati je hrvatski filozof. Na KBF-u u Zagrebu predavao je filozofiju i filozofske predmete od 1918. pa sve do 1946. kad je prisilno umirovljen “zbog navodne podrške ustaškoj državi”, iako je “opovrgnuo optužbe, dokazavši kasnije da je djelatno pomagao” takozvani “anti-fašistički pokret” – kako to navodi Ivan Čehok u otisnutom (proširenom) izdanju svojeg magistarskog rada naslovljenog *Filozofija Stjepana Zimmermanna* (Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1993, str. 12 i 111).

Za Zimmermannom je nakon njegove smrti (1963) ostalo dosta neobjavljenih spisa koji se čuvaju u “knjižnici Instituta za filozofiju u Zagrebu” (str. XIII) i u arhivu Franjevačkog samostana na Kaptolu u Zagrebu (koji, usput rečeno, pripada Franjevačkoj Provinciji sv. Ćirila i Metoda, a ne Presvetog Otkupitelja – kako to na dva mjesta u uvodnom tekstu piše ž. Pavić na str. XIII).